

ПАСІОНАРНІСТЬ ОСОБИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА В УМОВАХ ЗАБЛОКОВАНOSTІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Наголошено, що в українській музикознавчій науці, незважаючи на значну кількість досліджень про М. Лисенка, ще належним чином не оцінено його творчий доробок, а також особливості його особи. Досі спеціально не досліджувалися пасіонарні психологічні риси, притаманні М. Лисенку. Розглянуто особистість М. Лисенка згідно з комплексом ознак, які психологи пов'язують з пасіонарністю. Характерними його особливостями були: активність, цілеспрямованість, самовідданість, енергійність в обстоюванні своїх ідеалів і досягненні визначеної мети – піднести українську музику на новий якісний рівень, вплинути на національну свідомість українців звучанням її високомистецьких зразків (народних і професійних). Відданість національно-демократичним ідеалам, високий професіоналізм М. Лисенка як музиканта, жертвність у багатогранній діяльності сприяли тому, що він здійснив справжній прорив у різних сферах української музичної культури: створив національний стиль нової якості, сформував модель українського національного романтизму; поширив своєю диригентсько-хоровою діяльністю українську музику на теренах України; започаткував національну музичну освіту. Пасіонарні риси його особистості виявилися і в активній культурницькій діяльності «Київської громади», членом якої він був. М. Лисенко, спільно з патріотично налаштованими культурними діячами цієї організації започаткував національно-культурне відродження й заклав міцний фундамент розвитку української культури у ХХ ст.

Ключові слова: постать М. Лисенка, пасіонарні риси, національно-демократичні ідеали, українська музична культура.

Митець, наділений талантом, прагне вільно творити, і на цьому шляху не має бути ніяких перешкод. Водночас, на творчість митця впливає його час та епоха. Крім того, він є частиною своєї нації/народу, і це по-різному може впливати на нього як особу і на його творчість. Проте, як свідчить історія мистецтва, для одного творця найважливішим був його мистецький світ, його мистецьке «єго», а інші заангажувалися проблемами свого народу, своєї нації. Тому й досі актуальною для дослідження в українському музикознавстві та українській культурології є проблема особи митця на скрижалях історії українського народу.

ХІХ століття, у зв'язку з активним розвитком націй та національно-визвольними рухами, породило новий тип митця, який виходить за межі своєї творчості, ставить перед собою вищу мету – служити своєму народові і заангажуватися його проблемами. Цей шлях часто був устелений не трояндами, а тернами.

Поняття «заблокованість національної культури» використовуємо в розумінні складного стану української культури в умовах бездержавності, несвободи, національного пригнічення, які заважали її розвитку. Стан бездержавності в Україні тривав протягом усього життя і творчості Миколи Лисенка, тобто у ХІХ – на початку ХХ ст.

Поняття «пасіонарність» увів у науковий обіг Лев Гумільов у 70-х роках ХХ століття в теорії етносів. Він тлумачить його як похідне від латинського *passion* «пристрасть» і вважає **пасіонарність** «рисом психічної конституції людини» з підвищеним рівнем енергії, яку вона використовує цілеспрямовано. За визначенням Л. Гумільова, пасіонарність – це «характеристична домінанта, непереборне внутрішнє прагнення до діяльності, спрямованої на здійснення якої-небудь мети»¹. Він відзначає, що пасіонарність окремої людини може породжувати подвиги і злочини, творчість і руйнування, благо і зло, виключаючи тільки байдужість².

Явищем пасіонарності зацікавилися представники різних наук – генетики, психофізіології, соціології, політології, культурології, педагогіки та ін. Однак особливу увагу воно викликало у психологів, адже вони вивчають властивості особистостей. У їхніх дослідженнях містяться різні погляди на сутність пасіонарності й констатується відсутність єдиної теоретичної позиції щодо цього явища³; крім того, учені визначають типовий комплекс поведінки пасіонарної особистості. Так, це явище досліджено в кандидатській дисертації Оксани Васютинської «Психологічні особливості індивідуальної пасіонарності»⁴, яка підсумовує: «Пасіонарність розглядається як сукупність властивостей психіки та якостей особистості, які забезпечують її активну життєву позицію, спрямовані на вдосконалення особистості і суспільства, ґрунтуються на особистісній активності і мають суспільну значущість: цілеспрямованість, здатність до подолання перешкод і до напруження, компліментарність, адаптивність, розвинену інтуїцію, конструктивну агресивність і зрілу емоційність. Фактично, пасіонарність – це підвищене прагнення особистості до активної діяльності, найчастіше спрямоване на суспільні цілі»⁵. Пасіонарність може виявлятися на різних рівнях, може визначатися певними генетичними і психофізіологічними особливостями людини⁶, але вона залежить і від виховання, від впливу оточення та інших обставин⁷.

Пасіонарні особистості мають сильну волю, долають перешкоди на своєму шляху. Пасіонарії можуть мати високий рівень агресивності, тому серед них є завоювальники територій, полководці, вожді воїнів тощо, але вона для них є тільки засобом для зміни ситуації в розвитку етносу⁸. Пасіонаріям властива жертвовність. Вони готові жертвувати собою заради блага інших людей. Їм також притаманна позитивна компліментарність, бо вони відчувають спорідненість зі своїм етносом і відповідальність за його долю. Вони прокладають нові шляхи в літературі, мистецтві та в інших галузях.

¹ Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград : Наука, 1990. С. 33.

² Там само.

³ Іванова Я. Сутність пасіонарності як властивості особистості // Психологія і суспільство: укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часопис / Тернопільський держ. екон. ун-т, Ін-т експерим. систем освіти. Тернопіль, 2016. № 3 (65). С. 115.

⁴ Васютинська О. Г. Психологічні особливості індивідуальної пасіонарності: дис. ... канд. психологічних наук: спец. 19.00.01 Загальна психологія, історія психології / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 203 с.

⁵ Там само. С. 139.

⁶ Васютинська О. Г. Особистісна пасіонарність як психологічна проблема // Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2013. Т. 18, вип. 22 (1). С. 103–109.

⁷ Пасіонарність та пасіонарії. URL: <http://maidan.org.ua/wiki/index.php/> (дата звернення: 15.01.2017).

⁸ Теорія пасіонарності і її використання в психології. URL: <http://wikifr.xyz/osvita/nauka/136636-teorija-pasionarnosti-i-ii-vikoristannja-v.html> (дата звернення: 15.01.2017).

Пасіонарні особистості від народження темпераментні. Психологи визначають у них холеричний або сангвінічний тип темпераменту¹. Пасіонарії здатні до активних та енергійних дій для обстоювання своїх ідеалів і досягнення мети. Вони активні в соціальному й культурному житті, своєю бурхливою енергією здатні здійснювати різні перетворення, і навіть революції. Якщо в народі/нації з'являється певна кількість пасіонаріїв, вони своєю енергійністю можуть порушувати інерцію «болота» і вплинути на інших членів спільноти².

Пасіонарні риси більшою чи меншою мірою притаманні особистостям українських музикантів – композиторам, виконавцям тощо, проте вони ще не були предметом спеціального розгляду. Для поглибленого вивчення індивідуально-специфічного в особистостях українських композиторів видається плідним застосування міждисциплінарного підходу із залученням наукових даних психології. Конкретне розкриття прояву пасіонарності музикантів у музикознавстві може бути корисним і для подальшого вивчення проблеми пасіонарності психологами.

В одній зі своїх статей, опублікованих 2003 року³, я назвала Миколу Лисенка пасіонарною особистістю, однак не розкривала сутності цього твердження. Згодом М. Лисенка називали пасіонарієм й інші музикознавці. Мета статті – детальніше розглянути особу Миколи Лисенка з погляду наявності у нього комплексу тих якостей, які психологи пов'язують із пасіонарністю.

Важливим матеріалом для характеристики особи М. Лисенка є його музична творчість, багатогранна діяльність, а також листування митця, в упорядкуванні Роксани Скорульської⁴ та спогади про нього в упорядкуванні Ростислава Пилипчука⁵, опубліковані на початку XXI ст. без ідеологічних заборон, а також історичні документи. Особливо цінними є листи композитора, у яких він, маючи відкриту й щирю натуру, розкриває свої думки, почуття, хвилювання і болі.

Стимулом до активної діяльності М. Лисенка була його любов до України. Композитор називав себе «глибоким, гостро пересвідченим патріотом»⁶. Михайло Старицький писав, що «полум'яна любов до вітчизни, яку він завжди відкрито сповідував, стала причиною усіляких гонінь, переслідувань Лисенка в усі часи його тернистого життєвого шляху»⁷. Це глибоке почуття надавало йому енергетичної сили для реалізації мети і завдань, які він ставив перед собою. Сенсом його життя, високою метою було піднести українську музику на новий якісний рівень, вплинути на національну

¹ Теорія пасіонарності і її використання в психології. URL: <http://wikifr.xyz/osvita/nauka/136636-teorija-pasionarnosti-i-ii-vikoristannja-v.html> (дата звернення: 15.01.2017).

² Пасіонарність та пасіонарії. URL: <http://maidan.org.ua/wiki/index.php/> (дата звернення: 15.01.2017).

³ Корній Л. П. Лисенко в контексті європейського музичного романтизму (Західна і Центральна Європа) // Українське музикознавство : наук.-метод. зб. Вип. 32 : До 160-річчя від дня народження М. В. Лисенка. Київ, 2003. С. 18.

⁴ Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анот. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. 680 с.

⁵ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. 334 с.

⁶ Лист М. В. Лисенка до О. М. Куліш (Ганни Барвінок) № 260 від 20 серпня 1897 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анот. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 272.

⁷ Старицький М. П. К биографии Н. В. Лысенко (воспоминания) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 39.

свідомість українців високомистецькими зразками цієї музики (народної та професійної). Конфліктом до цих прагнень композитора була надзвичайно важка й гнітюча суспільно-політична ситуація в Україні, створена російським царським режимом, який, як відомо, не визнавав українців за окрему націю, а українську мову вважав діалектом російської й жорстоко переслідував усе, що було пов'язане з українською мовою та культурою. Царські чиновники докладали всіх зусиль, щоб українці зневірилися й відмовилися від своєї нації, від свого коріння. Як свідчать листи, М. Лисенко глибоко страждав і обурювався такою імперською політикою, емоційно викривав жахливу картину всіляких заборон, перешкод і зневаги щодо діяльності його самого та інших українських патріотів на ниві української культури. Він характеризував це як «тяжкі часи, агонічні часи утиску», «полон вавилонський»¹.

Як відзначає психолог Яна Іванова, «пасіонарність розкривається як стійка схильність до здолання конфлікту між метою та умовами, і головне – через докорінну зміну умов»². Лисенко ж вирішував завдання, пов'язані з метою, всупереч дискримінаційним умовам.

Пасіонарність здебільшого «пов'язана із процесами трансформації, які відбуваються в будь-якій соціальній системі»³. Такі процеси в українському просторі розпочалися в 60-х роках ХІХ ст., зі здійсненням царських реформ (скасування кріпосного права та ін.), коли панівною стала народницька ідеологія, яка в Україні була переплетена з національним рухом. Пробуджувалося модерне національне самоусвідомлення, насамперед у творчості Тараса Шевченка. Після реформи 1861 року в Росії відбулося деяке політичне послаблення, і в середовищі студентів Київського університету склалася майже революційна атмосфера: на сходках вони обговорювали національне питання, зокрема йшлося про те, що український народ, за словами М. Старицького, «становить самобутню національність, багату всіма даними для культурного розвитку й участі повним голосом у слов'янському концерті»⁴. М. Старицький згадував про справжнє потрясіння М. Лисенка після одного з таких зібрань. Автор пише: «Лисенко вийшов з цього зібрання ніби п'яний і з цього моменту став найзаповзятішим українофілом, як охрестили нас потім»⁵. Це був вирішальний поштовх для формування нового світогляду М. Лисенка, який став «запеклим фанатичним народовцем» (як він себе називав) і українським патріотом.

Усупереч хибним і ворожим позиціям російських ідеологів щодо українців, яких вони називали малоросами, М. Лисенко мав тверде переконання, що українці є окремою нацією із самобутньою культурою, як і інші нації в європейському просторі. У листі до редакції газети «Голос», написаній із приводу випадів проти нього в «Русском вестнике», у якому його називали «врагом отечества», М. Лисенко чітко висловив свою позицію: «Малороссы – такие же граждане России, как и великороссы, и белорусы, и поляки, и немцы, и евреи, и татары и т. п. и во многих случаях могут

¹ Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 132 від 16 грудня 1887 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 180; Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 133 від 29 грудня 1887 р. // Там само. С. 181.

² Іванова Я. Сутність пасіонарності як властивості особистості // Психологія і суспільство: укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часопис / Тернопільський держ. екон. ун-т, Ін-т експерим. систем освіти. Тернопіль, 2016. № 3 (65). С. 117, 118.

³ Там само. С. 119.

⁴ Старицький М. П. К биографии Н. В. Лысенко (воспоминания) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 27.

⁵ Там само.

стоять на ряду или и выше других народов, населяющих Россию <...> Существование малорусского языка и особенного мировоззрения малорусского народа, отличающегося от всех других славянских народов, признано всеми людьми науки»¹. М. Лисенко був у цьому глибоко переконаний і, як писав М. Старицький, сила переконання дала композитору «залізну волю, зігнути яку не могли ні зовнішні бурі, ні дрібниці життя, які навалилися всім тягарем на нього»². Це переконання стимулювало його до різнобічної діяльності в розбудові рідної культури. М. Лисенко усвідомлював, у якому плачевному стані перебувала українська культура в той час, і яких зусиль необхідно докладати, щоб вивести її на новий рівень. У листі до П. Сокальського він повідомляв, що працює на «ниві занедбаній, відкинутій <...> владою забороненій»³. У своїй діяльності він не прагнув слави, визнання. Уже широко відомий і знаменитий, 1896 р. М. Лисенко писав: «Не моє особисте я мені любе в моїх роботах, бо я освічений собі чоловік і перейнятий глибокою ідеєю добра до моєї вітчизни, роблю й працюю на користь їй. Під цим стягом тільки й повинно ходити й діяти»⁴. «Ідея добра до вітчизни» була рушійною силою, яка надавала йому активності, динамічності, відчуття відповідальності за долю України та її культури.

Закінчивши Лейпцизьку консерваторію, М. Лисенко міг стати концертуючим піаністом і виступати в різних країнах Європи. Прослухавши його гру, професор тієї консерваторії Оскар Пауль спитав його, куди він здійснить свою артистичну подорож як піаніст – у Брюссель, Відень або Варшаву?⁵. Щодо виконавської кар'єри М. Лисенко зазначав: «При своїй волі і любові до праці я міг би добитися коли не блискучого, то доброго міцного становища у виконавському світі. Але знав і те, що моя рідна музична культура – ще не займане ніким поле, якому потрібен свій орач і сіяч. Йому я й замислив присвятити свої скромні сили»⁶. Це був свідомо обраний складний шлях.

В активній самовідданій праці М. Лисенко постає як універсальна особистість, адже в його особі поєднався композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, громадський діяч. Характерними особливостями його діяльності були активність, цілеспрямованість, самовідданість, які належали до поведінкового комплексу пасіонаріїв.

Для життєздатності національної музичної культури необхідні три найважливіші складові: музична композиторська творчість на належному професійному рівні з виразною національною та індивідуальною ідентичністю, музичне виконавство й національна музична освіта. Саме в цих трьох напрямках М. Лисенко здійснив великий прорив і проклав нові шляхи, що також характерне для пасіонарної особистості.

Яскравою ознакою європейського музичного мистецтва ХІХ ст. є його національна увиразненість, яка стала домінантною ознакою романтичного стилю. Ще до початку композиторської творчості М. Лисенка у цьому напрямі значні здобутки мали

¹ Лист М. В. Лисенка до редакції г. «Голос» № 48 від 28 березня 1875 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 101–102.

² Старицький М. П. К биографии Н. В. Лысенко (воспоминания) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 39.

³ Лист М. В. Лисенка до П. П. Сокальського № 100 від 12 грудня 1884 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 157.

⁴ Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Там само. С. 254.

⁵ Лист М. В. Лисенка до рідних № 31 від 30 травня 1869 р. // Там само. С. 80.

⁶ Лисенко О. М. М. В. Лисенко: спогади сина / літ. виклад. Б. Хандроса; вступ. ст. М. Рильського. Вид. 4-е, перероб. і доп. Київ : Мистецтво, 1966. С. 89.

європейські композитори (К. М. Вебер, Ф. Шуберт, В. Белліні, Дж. Россіні, Ф. Шопен, С. Монюшко, М. Глінка та ін.). Одночасно з М. Лисенком творили видатні європейські композитори Дж. Верді, Р. Вагнер, Б. Сметана, А. Дворжак, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський та ін. Спостерігалися певні досягнення і в українському музичному романтизмі – у попередників М. Лисенка, проте це були тільки перші кроки опанування західноєвропейських традицій (інструментальні твори Олександра та Іллі Лизогубів). У багатьох випадках музичні твори ще не досягали високого професійного рівня, і композитори тільки спорадично зверталися до українського музичного фольклору. Сучасник М. Лисенка Петро Сокальський писав високопрофесійні твори у традиціях російської музики. М. Лисенко розумів, що Україна в музичній сфері має зайняти гідне місце в європейському просторі.

М. Лисенко у своїх теоретичних статтях і в листах уперше порушив проблему національної ідентичності української музики. В одному з листів він писав: «<...> Українці й їх національна музика все ж є разом і Європейська, правда, з одмінами, які покревнюють її з людностями Сходу, але близька по елементам і до Румунів, і до Сербів, і до Угрів. Для того, щоб краще оцінювати свою, треба добре приглянутись, зучити загально-європейську музику в різноманітних її напрямках, – класичному, романтичному, еклектичному, реально-народному (як ось Гріг у Норвегів). Все це добре розкуштувати, вивчити та й доплести й до свого; оттоді зрозумієш одміни свого галуззя од загального кореня і всю красу оригінальну уподобаєш»¹.

М. Лисенко був першим з українських композиторів, який обстоював необхідність створення високопрофесійної національно виразної української музики, щоб вона була «впізнавана» й цікава світові. Він, як і інші європейські романтики, вважав, що національну виразність музиці надасть використання фольклорних джерел. З цього приводу він писав: «Європа з своїм обмеженим мажором і мінором мало не все промовила вже світові у творах величних своїх геніїв, нам же ще хіба тільки між люди припадає доба з'являтися. Наша пісня в широкому світі європейському занадто молода, свіжа, нова, – їй належить будучина»². Звертаючись до композиторів, митець запитував: «Що ж ти нового скажеш, чим здивуєш, коли з здорового, свіжого джерела не напився та ще й охоти не маєш?»³.

У своїй музичній творчості М. Лисенко прокладав місток між минулим і майбутнім. Він усвідомлював, яким неоціненним народнопісенним скарбом володіє український народ. Нотні записи народних пісень у той час ще тільки розпочиналися. М. Лисенко долучився до цієї справи ще в студентські роки, і його подвижницька діяльність у збиранні народних пісень була постійною й цілеспрямованою протягом усього життя. До запису українського музичного фольклору він залучив також широке коло української інтелігенції. У результаті такої багаторічної роботи було записано й збережено півтори тисячі українських народних пісень і здійснено більше 500 їх аранжувань майже з усіх жанрів українського музичного фольклору. Композитор уперше здійснив нотні записи українського епосу – дум від кобзаря Остапа Вересая. Таким чином, велика заслуга М. Лисенка полягає у збереженні скарбів української народнопісенної творчості, в оприлюдненні цього багатства й у виконанні народних пісень у концертах

¹ Лист М. В. Лисенка до С. П. Дрімцова № 470 від 30 жовтня 1907 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ: Муз. Україна, 2004. С. 421. Тут та в інших цитатах подаємо текст за сучасним правописом.

² Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Там само. С. 258.

³ Лист М. В. Лисенка до І. Я. Франка № 109 від 8 грудня 1885 р. // Там само. С. 163–164.

під його орудою для широких верств населення України. Такою діяльністю митець спонукав композиторів і фольклористів долучатися до цієї справи.

Для майбутніх поколінь композиторів мало велике значення й те, що М. Лисенко уперше створив зразок яскраво самобутнього національного стилю в межах історичного романтичного стилю. Ця національна самобутність виявлялася не тільки у творах, які мали значну інтонаційну близькість із фольклором, а й в інших, які не виявляли такої ознаки. У контексті значних здобутків європейських композиторів різних національностей створити українську музику, високопрофесійну й національно ідентичну, було не легкою справою, і в цьому М. Лисенкові допомогли не тільки його талант, а й патріотичні переконання, сила духу, віра у свою справу, цілеспрямованість у досягненні мети.

Створюючи національний стиль нової якості, М. Лисенко свідомо пройшов складний шлях. Визначальним для нього було пізнання української ментальності, духовної аури народу, відкриття народнопісенних багатств українців. Інтонаційність цих пісень увійшла в його музичну свідомість. Зразком для створення такого національного стилю була поезія Т. Шевченка, на тексти якої М. Лисенко написав понад 80 творів. Саме в ній він почерпнув особливості національного характеру в різних його гранях – героїчному, епічному, ліричному, гумористичному. Мовна інтонаційність поезії Т. Шевченка, яскраво національна й багатоманітна, не могла не позначитися на музичній інтонаційності творів композитора. Ця поезія стала для М. Лисенка зразком індивідуального стилю на ґрунті перевтілення народних джерел.

Велике значення у формуванні новітнього національного стилю було досягнення М. Лисенком досягнень західноєвропейських та слов'янських музичних культур. Йому вдалося найскладніше – поєднати «своє» та «чуже» і створити нову якість, яка виявляється в національних та індивідуальних рисах. Це було під силу саме пасіонарній особистості. Унаслідок еволюції творчості в усіх музичних жанрах, він створив національну жанрово-стильову систему, модель українського національного романтизму. Отже, творчість М. Лисенка була поворотним етапом в українській музиці, вона проклала шлях для майбутніх українських композиторів. Своєю національною самобутністю його музика збагатила світову музичну культуру. Доводиться констатувати, що, на жаль, українські виконавці не тільки не популяризують музику М. Лисенка у світі, а й дуже рідко виконують її в Україні. Ще й сьогодні залишаються актуальними слова М. Лисенка, які він писав наприкінці XIX ст. у листі до відомого співака Модеста Менцинського: «Ми уміємо себе замовчати, а висвітлити ні!»¹. Добре, що недавно співаки української діаспори з Великобританії та Канади записали всі 124 камерно-вокальні твори М. Лисенка і видали компакт-диски. Чому в Україні, крім «Наталки Полтавки», яка, по суті, є лише редакцією композитора, жодна з його десяти опер нині не ставиться?

Не менш важливим для композитора було й друге завдання музично-виконавського спрямування – ознайомити слухачів на Лівобережній Україні з багатствами української музики і такими концертами пробудити їхню національну свідомість. Через послідовну русифікаторську політику царського самодержавства українська музика в містах не звучала. Долаючи заборони та переслідування, Лисенко майже півстоліття організовував хорові концерти, хорові подорожі, камерні концерти, у яких брав участь як піаніст і як диригент. Софія Русова у спогадах писала: «Лисенко був живим уособленням боротьби за визволення України. Його концерти ширили цю ідею в серцях людей найменше свідомих. Куди б він не приїздив із своїм хором, скрізь

¹ Лист М. В. Лисенка до М. Менцинського № 418 від 16 червня 1903 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 386.

прокидалось прибите російськими переслідуваннями національне українське почуття, починала лунати українська мова, українська пісня»¹. «Кожний концерт Лисенка був національно-музичним святом. Не так легко було вирвати на них дозвіл від тогочасної адміністрації. Але як не тяжко було Миколі Віталійовичу того дозволу прохати, а доводилось йому самому звертатись до вищої київської адміністрації, бо він мав ту щиру вдачу, яка впливала навіть на начальство, й воно здавалося лише на його прохання»².

Збереглися документи про те, що концерти М. Лисенка були під пильним оком жандармерії³. Тому така діяльність вимагала сильної волі й мужності, упевненості у правоті своєї справи. Започатковану традицію М. Лисенка щодо хороших подорожей із концертами, у яких звучала українська музика, згодом успішно продовжив його учень Кирило Стеценко та соратник Олександр Кошиць, який захопив українською музикою світову громадськість.

В умовах панування російської музично-освітньої системи важливо було також започаткувати українську національну музичну освіту, і М. Лисенко прокладав шлях для неї. На кошти, подаровані громадою з нагоди його ювілею 1905 р., М. Лисенко відкрив музично-драматичну школу («Музично-драматична школа М. Лисенка», а з 1913 р. імені М. Лисенка). Він дбав про те, щоб освіта мала національне спрямування. Пишучи про цю школу в листі до Бориса Познанського, він на початку 1903 року зазначав: «З місяця вересня одкрив я у Києві школу музикально-драматичну <...> Плекаю між іншим і українську пісню, і українську декламацію»⁴. Поряд із навчанням гри на фортепіано, скрипці та інших інструментах, М. Лисенко запровадив гру на кобзі / бандурі, учителем якої був Іван Кучеренко. Композитор сам займався всіма поточними питаннями, пов'язаними з цією школою. У листі до Сергія Дрімцова восени 1907 року він зазначив: «<...> Припала доба найбільшого заколоту з прийомом учнів у школу, далі з першими заходами коло науки, вироблення плану навчального, розписання годин для кожного навчителя. Все це однімало силу часу, вслід за чим наступала втома»⁵. На базі цієї школи 1918 р. був відкритий Музично-драматичний інститут імені М. В. Лисенка. Таким чином, митець був зачинателем усіх раніше названих трьох напрямів, які мали забезпечити функціонування української музичної культури.

Пасіонарність особистості М. Лисенка яскраво виявилися і в його культурно-громадській діяльності. Спільна мета об'єднала Миколу Лисенка з видатними, також пасіонарними особистостями – Михайлом Старицьким, Михайлом Драгомановим, Володимиром Антоновичем, Павлом Чубинським, Павлом Житецьким, Олександром Русовим та іншими, які стали його побратимами у спільній справі розбудови української культури. Згодом це коло розширилося й утворилося культурно-громадське товариство «Київська громада».

Листування М. Лисенка дає підстави для висновку, що він був організатором і виконавцем численних культурних заходів, здійснюваних громадівцями, зокрема: вшанування пам'яті Івана Котляревського і відкриття в Полтаві йому пам'ятника

¹ Русова С. Ф. Спомини (М. В. Лисенко) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 171.

² Там само. С. 167.

³ Повідомлення київського губернатора Л. П. Томари Департаменту поліції про українофільське спрямування діяльності членів студентського хору М. В. Лисенка ... 1887 р. червня 4. Київ // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2013. № 146. С. 227–228.

⁴ Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 431 від 21 лютого 1903 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 394.

⁵ Лист М. В. Лисенка до С. П. Дрімцова № 466 від 8 жовтня 1907 р. // Там само. С. 419.

(1898), урочистості з нагоди ювілею Тараса Шевченка (50-ті роковини, 1911); видання творів Пантелеймона Куліша, «Кобзаря» Тараса Шевченка, організація видання журналу «Киевская старина». М. Лисенко, як і інші громадівці, брав активну участь у діяльності «Південно-Західного відділення Російського географічного товариства» (1873–1876). На засіданні цього товариства він, разом з О. Русовим, представив унікальну постать – українського кобзаря О. Вересая, записав і проаналізував його репертуар. Він брав активну участь у різних справах громадівців: укладання словника української мови, написання підручників для шкіл та ін. Крім цього, він очолював товариство «Боян», «Український клуб».

М. Лисенко розумів необхідність єднання Східної та Західної України і постійно підтримував ділове і творче спілкування з багатьма західноукраїнськими діячами культури (Іваном Франком, Олександром Барвінським, Омеляном Огоновським, Філаретом Колесою, Анатолем Вахнянином, Остапом Нижанківським та ін.). У листі до О. Барвінського він писав: «Я тії думки, що нам, своїм кривим людям, однієї матері людям, не варт, не личить роз'єднатись, але скуплятися якнайміцніше. Велика не обачність, що аж до цього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною. Ніякої солідарности немає»¹.

Різностямована гуманітарна діяльність М. Лисенка вимагала багатьох зусиль і ускладнювала його приватне життя. У цьому виявлялася типова для пасіонаріїв жертовність. Олена Пчілка писала: «Через свою вірність українству М. Лисенко ніс жертву на протязі всього свого життя, – втрачаючи вигоди і зазнаючи прикростей»². М. Старицький також підкреслював: «Сила переконання і глибокий патріотизм, для якого Лисенко пожертвував усім – матеріальним успіхом, славою і навіть особистим щастям, підносять його біографію до загальнолюдського інтересу і по справедливості ставлять його в ряди героїв людського духу»³.

Листи М. Лисенка та спогади про нього свідчать, що агресивна поведінка, яку психологи приписують пасіонарним особистостям, не була йому властива. Сучасники відзначали привабливі якості особи М. Лисенка, такі як «лагідність», «кришталевість душі» (Олена Пчілка)⁴. Ось такий психологічний портрет М. Лисенка подає Софія Русова у своїх спогадах: «Така була його мила вдача, що любили його люди. Щось дитяче, чисте, часом наївне, часом жартівливо-іронічне, що всіх вабило й прихилило до нього. Особливо та його пошана, коректність, з якою він ставився до всякої людини»⁵.

Однак М. Лисенко міг бути непримиренним, міг емоційно висловлюватися, коли його обурювала байдужість, бездіяльність українців стосовно громадських та культурницьких справ. Так, у листі до Григорія Маркевича він з обуренням писав: «Але й поділом же Вам, полтавцям, коли ви всі дожилися до того, що у вас громади, гуртка, громадського свідомого життя немає, – усі ви, філістери, позамикалися у своїх господах, позалазили на українську фортецю – піч, і байдуже всім вам до всього на світі; аби мені, мовляв, тепло та спокійно було. Тут, у Києві, всі знають, що робиться в Полтаві, як вона поводить у національному питанні і в громадському житті, і всі обурюються»⁶.

¹ Лист М. В. Лисенка до О. Г. Барвінського № 35 від 24 жовтня 1969 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 84.

² Пчілка Олена. Микола Лисенко: Життя і праця (спогади і думки) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 139.

³ Старицький М. П. К биографии Н. В. Лысенко (воспоминания) // Там само. С. 39.

⁴ Пчілка Олена. Микола Лисенко: Життя і праця (спогади і думки) // Там само. С. 139.

⁵ Русова С. Ф. Микола Лисенко (Спомини) // Там само. С. 172.

⁶ Лист М. В. Лисенка до Г. І. Маркевича № 492 від 21 січня 1910 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 441.

Пасіонарні риси особистості М. Лисенка могли мати генетичні передумови, адже композитор походив із козацького роду, тому не виключено, що саме звідти його рішучість, сміливість, прагнення до волі. Мав він і певні вроджені риси характеру, бо з дитинства був наполегливим і впертим, що, як пише М. Старицький: «прислужилися йому в життєвій боротьбі з ворогами його світогляду»¹. Проте найважливішою передумовою виникнення пасіонарних рис у М. Лисенка було його патріотичне переконання і самовіддана діяльність на користь збереження та розвитку української культури.

Отже, пасіонарні риси особистості М. Лисенка мали позитивний і гуманний характер. Він був щиро відданий своєму народові, але з повагою ставився й до інших народів/націй і у своїх концертах виконував народні пісні, музичні твори різних слов'янських та західноєвропейських композиторів і підтримував контакти з багатьма інонаціональними діячами музичних культур.

Підсумовуючи, відзначимо, що завдяки своїй пасіонарності та альтруїстичному служінню Батьківщині М. Лисенко успішно реалізував ті актуальні завдання, що стояли перед українським суспільством та українською культурою в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Він спільно з українськими патріотичними культурними діячами заклав міцний фундамент для розвитку української культури ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Васютинська О. Г. Особистісна пасіонарність як психологічна проблема // Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2013. Т. 18, вип. 22 (1). С. 103–109.
2. Васютинська О. Г. Психологічні особливості індивідуальної пасіонарності : дис. ... канд. психологічних наук : спец. 19.00.01 Загальна психологія, історія психології / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 203 с.
3. Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград : Наука, 1990. 279 с.
4. Іванова Я. Сутність пасіонарності як властивості особистості // Психологія і суспільство : укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часопис / Тернопільський держ. екон. ун-т, Ін-т експерим. систем освіти. Тернопіль, 2016. № 3 (65). С. 115–121.
5. Корній Л. П. Лисенко в контексті європейського музичного романтизму (Західна і Центральна Європа) // Українське музикознавство: наук.-метод. зб. Вип. 32 : До 160-річчя від дня народження М. В. Лисенка. Київ, 2003. С. 16–27.
6. Лисенко О. М. М. В. Лисенко: спогади сина / літ. виклад. Б. Хандроса; вступ. ст. М. Рильського. Вид. 4-е, перероб. і доп. Київ : Мистецтво, 1966. 362 с.
7. Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 132 від 16 грудня 1887 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 180.
8. Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 133 від 29 грудня 1887 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 181.
9. Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 431 від 21 лютого 1903 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 392–394.
10. Лист М. В. Лисенка до Г. І. Маркевича № 492 від 21 січня 1910 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 441–442.

¹ Старицький М. П. К біографії Н. В. Лисенко (вспоминання) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 12.

11. Лист М. В. Лисенка до І. Я. Франка № 109 від 8 грудня 1885 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 164.
12. Лист М. В. Лисенка до М. Менцинського № 418 від 16 червня 1903 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 386.
13. Лист М. В. Лисенка до О. Г. Барвінського № 35 від 24 жовтня 1969 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 83–84.
14. Лист М. В. Лисенка до О. М. Куліш (Ганни Барвінок) № 260 від 20 серпня 1897 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 271–272.
15. Лист М. В. Лисенка до П. П. Сокальського № 100 від 12 грудня 1884 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 157–158.
16. Лист М. В. Лисенка до редакції г. «Голос» № 48 від 28 березня 1875 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 100–102.
17. Лист М. В. Лисенка до С. П. Дрімцова № 466 від 8 жовтня 1907 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 419–420.
18. Лист М. В. Лисенка до С. П. Дрімцова № 470 від 30 жовтня 1907 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 421.
19. Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 254–259.
20. Лист М. В. Лисенка до рідних № 31 від 30 травня 1869 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 80.
21. Пасіонарність та пасіонарії. URL: <http://maidan.org.ua/wiki/index.php/> (дата звернення: 15.01.2017).
22. Повідомлення київського губернатора Л. П. Томари Демартаменту поліції про українофільське спрямування діяльності членів студентського хору М. В. Лисенка ... 1887 р. червня 4. Київ // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2013. № 146. С. 227–228.
23. Пчілка Олена. Микола Лисенко: Життя і праця (спогади і думки) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 64–140.
24. Русова С. Ф. Спомини (М. В. Лисенко) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 167–175.
25. Старицький М. П. К біографії Н. В. Лысенко (воспоминания) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / упоряд., передм. та комент. Р. Пилипчука. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 11–39.
26. Теорія пасіонарності і її використання в психології. URL: <http://wikifr.xyz/osvita/nauka/136636-teorija-pasionarnosti-i-ii-vikoristannja-v.html> (дата звернення: 15.01.2017).

Корний Л. П. Пассионарность личности Николая Лысенко в условиях заблокированности украинской национальной культуры. В украинском музыковедении, несмотря на существование значительного количества исследований о Н. Лысенко, ещё должным образом не оценено его творчество, а также особенности его личности. До сих пор специально не рассматривались пассионарные психологические черты личности Н. Лысенко, которые были ему присущи. Цель статьи – рассмотреть облик Лысенко с точки зрения комплекса тех качеств, которые психологи связывают с пассионарностью. Характерными особенностями его деятельности были активность, целеустремлённость, самоотверженность, энергичность действий для отстаивания своих идеалов и достижения поставленной цели – поднять украинскую музыку на новый качественный уровень, повлиять на национальное сознание украинский звучанием высокохудожественных образцов этой музыки (народной и профессиональной). Конфликтом к реализации этой цели стали национально-дискриминационные условия жизни украинский в Российской империи. Преданность национально-демократическим идеалам и поставленной цели, жертвенность в разносторонней деятельности способствовали осуществлению Н. Лысенко прорыва в различных сферах украинской музыкальной культуры: создание национального стиля нового качества, модели украинского национального романтизма; распространение дирижёрско-хоровой деятельностью украинской музыки; основание национального музыкального образования. Пассионарные черты его личности проявились в разносторонней культурологической деятельности «Киевской громады», активным членом которой он был. Н. Лысенко вместе с патриотическими культурными деятелями этой организации начал национально-культурное возрождение и заложил прочный фундамент украинской культуры XX в.

Ключевые слова: личность Н. Лысенко, пассионарные черты, национально-демократические идеалы, украинская музыкальная культура.

Korniy L. P. Passionarity of Mykola Lysenko in Conditions of the Blockade of Ukrainian National Culture. It is stressed that Ukrainian musicology science, despite a significant number of studies about M. Lysenko, still did not properly appreciate his creative work, as well as the features of his personality. Until this time, from a special point of view, the personality traits of Lysenko, peculiar to the passionary character have not been studied yet. Thus, the author of the article has investigated the personality of M. Lysenko in accordance with a set of features that psychologists associate with the passionarity. His characteristic features were: activity, purposefulness, dedication, vigor in advocating his ideas and achieving a certain goal – to bring Ukrainian music to a new quality level, to influence the national consciousness of Ukrainians by sounding its high-specter designs (folk and professional). Commitment to national democratic ideals, his high professionalism as a musician, and his sacrifice in multifaceted activities had contributed to the fact that he made a real breakthrough in various spheres of Ukrainian musical culture: he has created a national style of new quality, formed the model of Ukrainian national romanticism; has spread the Ukrainian conductor-choral activity in Ukraine; has started the national musical education. Passionary features of his personality also have appeared in the active cultural activity of the “Kyiv community”, an active member of which he was. M. Lysenko, together with patriotic-minded cultural leaders of this organization launched a national cultural revival and laid a solid foundation for the development of Ukrainian culture in the twentieth century.

Keywords: M. Lysenko’s figure, passionary features, national-democratic ideals, Ukrainian musical culture.